

A RESCRIE FOLCLORUL. *BASMELE ROMÂNE* LUI
LAZĂR ȘĂINEANU CA PRIMA SINTEZĂ A REPERTORIULUI
INTERNATİONAL DE BASME POPULARE

Nicola Perencin
Universitatea din Padova (Italia)

REWRITING FOLKLORE.
LAZĂR ȘĂINEANU'S *ROMANIAN FAIRYTALES*
AS THE FIRST SYNTHESIS OF INTERNATIONAL FOLK TALE REPERTOIRE

Nicola Perencin
University of Padova (Italy)
nicola.perencin@phd.unipd.it

Abstract: Published in 1895, Lazăr Șăineanu's *Romanian Fairy Tales: A Comparative Study* made a significant number of European folk tales available in a single volume for the first time. Some 500 Romanian fairy tales and their international variants are presented in condensed form, classified after Hahn's typology. This encyclopaedic synthesis is also made searchable by keywords, thanks to an innovative "folkloric index", which anticipates Thompson's more extensive and advanced *Motif-Index*. Focusing on unique aspects of Șăineanu's work, which include a wide use of summaries as a form of rewriting, the article reassesses the author's significance to international folklore studies.

Keywords: folklore, folk and fairy tales, Romanian literature, types of dictionaries

Резюме: След публикуването си през 1895 г., сравнителното изследване на Лазар Шъиняну „Румънски приказки“ е първият труд, който събира в една книга значителен брой европейски народни приказки. Около 500 румънски приказки, подредени според типологията на Хан, са представени в съкратена форма и съпоставени с чуждестранните им версии. Този енциклопедичен синтез разполага и с „фолклорен показалец“, за търсене по ключови думи, като така предзнаменува по-сложния и обхвaten „Показалец на мотивите“ на Томпсън. Като се концентрира върху уникалните характеристики на труда на Шъиняну, като употребата на резюмета като форма на пренаписване, статията позволява да се преосмисли значението на автора в областта на международните фолклористични изследвания.

Ключови думи: фолклор, народни и вълшебни приказки, румънска литература, видове речници

Introducere

Basmele Române, importantă carte a lui Lazăr Șăineanu (1859-1934), publicată în 1895, reprezintă, într-un anumit sens, un *unicum* în panorama folcloristicii mondiale.

Din punct de vedere cronologic, lucrarea aparține unei perioade în care folclorul era încă, în mare parte, un teritoriu neexplorat, pe care cercetătorii îl investigau cu vocația deschizătorilor de drum (Thompson 1946: 391). Mișcarea de descoperire a folclorului, începută în secolul al XIX-lea sub impulsul romantismului, puse la dispoziție, spre sfârșitul secolului, un număr foarte mare de basme și de alte texte, publicate în reviste și culegeri: un repertoriu vast și variat, extins din punct de vedere geografic și istoric, care trebuia să fie cartografiat, adică ordonat și prezentat într-o formă sistematică (Thompson 1946: 413). În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, a devenit astfel clar că, pentru a studia basmele populare din punct de vedere științific, era necesară o bază de texte cât mai largă și de sisteme de clasificare adecvate. În același timp, abordările care privilegiau orizonturi monolingve și monoculturale, atribuind adesea basmelor populare valori și conotații ideologice legate de construcția identităților naționale, încep să evolueze, deschizându-se treptat spre perspective mai ample.

Volumul lui Șăineanu apare astfel într-un context în care instrumentele – conceptuale și materiale – pentru studiul științific al basmului în mare măsură încă lipseau. Pentru a realiza lucrarea, autorul a adoptat soluții inovatoare pentru unele dintre cele mai presante probleme ale disciplinei folclorice. Cartea este, de fapt, o mare sinteză a colecțiilor de basme deja existente, puse la dispoziție pentru prima dată sub o formă condensată într-o singură lucrare enciclopedică, care – chiar dacă acordă o atenție deosebită repertoriului românesc – nu se limitează la o singură țară, cultură și limbă, ci include un set de texte reprezentative pentru patrimoniul folcloric internațional. Paginile următoare se concentrează asupra strategiilor adoptate de autor în acest scop, subliniind particularitățile acestora și punând în lumină elementele de diferență sau de anticipare față de studiile internaționale ulterioare dedicate basmelor.

Una dintre trăsăturile principale ale lucrării, care-i conferă unicitate, se referă la importanța pe care o are tehnica rezumatului în redactare. Strâns legată de tema rescrierii, sintetizarea materialului este unul dintre factorii cei mai importanți în economia generală a lucrării, care constă practic într-o mare colecție de rezumate de texte de basme populare catalogate pe tipuri. Atenția acordată acestei și altor practici de rescriere pune în evidență o metodă de lucru a autorului, care se regăsește și în alte domenii de care s-a ocupat în lunga sa carieră intelectuală.

1. Profil de autor

În lipsa unei monografii specifice care să ofere o viziune de ansamblu asupra figurii lui Lazăr Șăineanu, studiile existente se concentrează invariabil, în mod unilateral, asupra unor aspecte ale personalității sau, cu grade diferite de specializare, asupra domeniilor în care a activat, precum lingvistica, filologia și folclorul. Un fapt este cert: din cauza perspectivelor de studiu predominant monoculturale și monolingvistice din ultimul secol, autorul nu s-a bucurat de o receptare critică capabilă să țină cont de globalitatea operei sale.¹ Problemele care ar trebui incluse într-un profil critic general al autorului ar fi într-adevăr numeroase și greu de epuizat, începând chiar de la aspectul cel mai concret al numelui autorului: savantul a folosit cel puțin trei nume, neținând cont de variantele grafice și pseudonimele.²

Eliazar ben Moshe Șain, născut în 1859 într-o modestă familie de evrei din Ploiești, și-a schimbat numele în Lazăr Șăineanu în jurul anului 1883. O explicație exhaustivă a motivelor acestei prime modificări onomastice ar avea nevoie de un studiu mai aprofundat al relațiilor autorului cu iudaismul, bine cercetate de istoriografia recentă.³ Deși savantul s-a identificat profund cu cultura românească, la care și-a adus un aport major, ca evreu a fost exclus de la drepturile civile și politice, deoarece Constituția României din 1866 nu acorda dreptul de cetățenie evreilor (Bulei 1999: 110). Când în 1879, în urma lucrărilor Congresului de la Berlin, o revizuire a articolului 7 a permis naturalizarea evreilor pe bază individuală, Șăineanu a recurs la toate mijloacele posibile pentru a obține naturalizarea, inclusiv prin convertirea la creștinismul ortodox în 1899. Cu toate acestea, cererea sa a fost respinsă în repetate rânduri de către Parlament.⁴ Astfel, în ciuda devotamentului său patriotic față de cultura română, neputând să practice profesia de cadru didactic și aflându-se fără mijloace materiale, în 1901 s-a văzut nevoit să se expatrieze.⁵ Stabilindu-se la Paris, și-a reorientat activitățile de cercetare către domeniul lingvisticii franceze, schimbându-și numele în Lazare Sainéan. S-a stins din viața în 1934, fără să se mai fi întors vreodată în România.

¹ Fișa dedicată lui Lazăr Șăineanu în recentul *Dicționar general al literaturii române* (Drăgoi 2007) nu este completă, din acest punct de vedere: deși oferă o vedere de ansamblu asupra operei românești și franceze a autorului, neglijează aspecte importante cum ar fi relația autorului cu iudaismul.

² A se vedea lucrarea biografică Vornea 1928. După Voicu (2005: 40) și Hersovici (2018: 22), este probabil ca Luca Vornea să fie un pseudonim al Șăineanu însuși.

³ În ceea ce privește relațiile autorului cu iudaismul și chestiunea «dublei identități» a acestuia ca intelectual evreu-român, a se vedea contribuția lui Pașcalău 2019 și bibliografia aferentă, conținând titluri indispensabile precum Herșcovici 2018 și Voicu 2005.

⁴ În perioada 1880-1900, după Henri Bogdan (2002: 175), au fost aprobate doar 200 de cereri de naturalizare. Trebuie menționat că Șăineanu, alături de Moses Gaster, H. Tiktin, frații Schwarzfild, A. S. Gold, Julius Popper, David Emanuil și alții, este inclus de Herșcovici în grupul de intelectuali evrei-români pe care cercetătorul îi numește «generația de la 1878». Activi în diverse domenii științifice și culturale, mulți intelectuali evrei-români, ca și Șăineanu, au fost implicați în discipline cheie pentru construcția identității naționale românești.

⁵ Cu privire la evenimentele care au dus la exil, pe lângă citatul Sainéan 1901, remarcăm contribuția lui Voicu 2008.

În ceea ce privește moștenirea sa intelectuală, cele mai relevante lucrări din perioada românească, pe lângă *Basmele Române*, sunt *Influența Orientală asupra limbii și culturii române* (1900), definită de lingvistul Alexandru Niculescu (2007: 140) o operă «importantă și încă neegalată»; *Dicționarul Univesal al Limbei Române* din 1896, considerat pentru numeroasele sale reeditări drept cea mai populară lucrare de lexicografie românească (Culicov 2016: 20); și *Istoria Filologiei Române* (1892), cu o prefață scrisă de Hasdeu, care i-a fost maestru, în ciuda antisemitismului său declarat.⁶ În perioada franceză, interesele lui Șăineanu se orientează mai mult asupra lingvisticii: pe lângă diverse publicații în domeniul argoului, al etimologiei și al metaforei, se remarcă mai ales studiile despre limba lui Rabelais.⁷ Se pare că studiul din 1922-1923, *La Langue de Rabelais*, l-a avut ca cititor pe însuși James Joyce, care ar fi preluat citatele din *Gargantua și Pantagruel*, prezente în *Finnegan's Wake* (1939), din opera lui Șăineanu⁸.

Reținem câteva trăsături semnificative: după cum cele trei nume ale autorului sugerează contururile unei personalități moderne, complexe, imposibil de redus la o singură cultură, bibliografia sa evidențiază o producție vastă, plurilingvă, care se întinde pe diverse domenii de cercetare. Aceste trăsături fundamentale trebuie avute în vedere și când se analizează activitatea de folclorist⁹ a lui Șăineanu.

2. Șăineanu și folclorul

Interesul lui Șăineanu pentru folclor a apărut încă din anii de formare, ca discipol al lui Hasdeu și a continuat prin prietenia cu alți intelectuali activi în același domeniu, precum M. Gaster (1856-1939) și M. Schwarzfeld (1857-1943). Totuși, după cum mărturisește el însuși, personalitatea decisivă în orientarea sa spre studiul basmelor a fost Petre Ispirescu

⁶ Despre antisemitismul lui Hasdeu, a se vedea Stanciu (2005) și Nastasa (2011: 24).

⁷ *L'argot ancien* (1907), *Les sources de l'argot ancien* (I-II, 1912), *L'Argot des tranchées* (1915), *Le langage parisien au XIXe siècle* (1920), *Les problèmes littéraires du XVIe siècle* (1927), *L'Influence et la réputation de Rabelais* (1930), *La Création métaphorique en français et en roman* (I-II, 1905-1907), *Les sources indigènes de l'Étymologie en France* (I-III, 1925-1930), *Autour des ources indigènes* (1935), *La langue de Rabelais* (1920, 1923).

⁸ A se vedea Slote (2004: 375-376) și Jacquets (1972: 11): «La confrontation du carnet et de l'ouvrage de Sainéan ne laisse subsister aucun doute: ce n'est pas dans Rabelais, mais bien dans Sainéan et en suivant l'ordre du texte, que Joyce a relevé ces en mot». Urmează un tabel cu comparații între carnetele lui Joyce, opera lui Sainéan și textul final din *Finnegan's Wake*, menit să demonstreze teza prin concordanțele identificate.

⁹ Cele mai importante studii de folclor comparat ale lui Șăineanu din perioada română sunt adunate în volumul *Studii Folclorice* din 1896, reeditat în 2003 de Alexandru Dobre și Dan Horia (Șăineanu 2003). La acestea se adaugă, în perioada franceză, *L'état actuel des études de folklore* (1902) și *Les Rites de la construction, d'après la poésie populaire de l'Europe orientale* (1902). Pentru o încadrare critică a activității lui Șăineanu ca folclorist, punctele de plecare sunt Perpessicius (1957: 348-385) și Bîrlea (1974: 316-324).

(1830-1887), pe care îl cunoștea personal. Despre autorul celebrului *Legendele sau basmele românilor* (1882), Șăineanu scria:

Adevăratul meu maestru întru limba și cugetarea poporului a fost autorul *Legendelor și basmelor române* [i.e., Petre Ispirescu]. Citind mereu cărțile sale de basme, snoave și ghicitori, precum și celelalte scrieri în proză și poezie populară, am constatat cu mirare lacunele nenumărate ale dicționarilor existente, în care elementul popular lipsea înca pe atunci cu desăvârșire. Legasem un exemplar din *Dicționarul* lui Pontbriant cu foi intercalate și introduceam mereu vorbe populare cu citațiile ce întâlneau în lecturile mele. Această completare s-a continuat fără întrerupere între anii 1882-1885 și astfel se acumulase o sumă de materiale, care mi-au servit în toate lucrările mele ulterioare asupra limbei române. (Vornea 1928: 13)

Citatul arată că studiul textelor folclorice i-a oferit lui Șăineanu posibilitatea de a dezvolta cercetări lingvistice și filologice menite să investigheze domenii disciplinare pentru care, de multe ori, în cultura vremii, nu existau încă instrumente adecvate. În acest caz, este vorba de lexicografie: trebuie remarcat că Șăineanu a extras elemente lexicale din textele basmelor pentru a le integra vocabularelor existente.

Interesul lui Șăineanu pentru limbajul basmelor, reevaluat și studiat ca una dintre principalele surse ale patrimoniului lexical popular, pare semnificativ deoarece se înscrie într-o direcție importantă care promova introducerea elementului popular în vocabularul limbii române culte. Un termen de comparație în acest sens poate fi opera lui S. F. Marian (1847-1907), folclorist bucovinean și lingvist, membru al Academiei Române, care a contribuit la *Dicționarul* promovat de această instituție prin inserarea a mii de lexeme din colecțiile sale de folclor, convins fiind că textele folclorice reprezintă cel mai bine stratul lexical popular.¹⁰

Prin urmare, pot fi subliniate trei aspecte de primă importanță: în primul rând, atenția față de elementul popular, atât în cercetarea folclorică, cât și în cea lingvistică; în al doilea rând, relația strânsă de sinergie care se stabilește între aceste două domenii; în fine, considerând că punctul de plecare lexicografic este un dicționar bilingv român-francez, dimensiunea plurilingvă și internațională. Toate aceste elemente trebuie avute în vedere atunci când analizăm *Basmele Române*.

¹⁰ Daniel Gicu, oferă date cantitative precise în acest sens: «Marian, who became the specialist of folk- and fairy tales at the Academy, did indeed contribute to the Dictionary of the Romanian Language, with 8365 words collected from his volumes and manuscripts of fairy tales and folk literature. And he felt that it was the fairy tale that best mimicked the language of peasants» (Gicu 2019: 179).

3. *Basmele Române: geneza și caracteristicile lucrării*

După spusele autorului, *Basmele Române* «constituie opera cea mai completă ce posedă folclorul asupra literaturii orale»:¹¹ o apreciere deloc exagerată, ținând cont de anvergura și forța inovatoare a operei. Șăineanu a întreprins lucrarea cu scopul de a participa la un concurs lansat de Academia Română în 1889, la propunerea lui Hașdeu, a cărui temă este preluată literal în titlul complet al volumului: «Basmele române în comparație cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice». După patru ani, timpul necesar explorării unei bibliografii foarte extinse și multilingve, Șăineanu a înmânat comisei un manuscris anonim de peste o mie de pagini. Aceasta, prezidată de S. F. Marian, i-a acordat victoria,¹² iar lucrarea a primit în scurt timp recenzii care i-au recunoscut valoarea, atât la nivel național, cât și internațional.¹³

Nu se știe dacă Șăineanu a fost sau nu sfătuit de maestrul său Hasdeu să participe la concurs (Bîrlea 1978: VIII), dar figura marelui filolog este esențială pentru a înțelege atât relevanța proiectului pentru cultura românească a vremii, cât și unele dintre opțiunile teoretice ale autorului. La nivel cultural, în secolul al XIX-lea, folclorul și latinitatea au avut, pentru construirea identității naționale moderne, o importanță care nu poate fi subestimată: în acest context, Hasdeu viza integrarea României în discursul european al vremii prin studii de filologie comparată și folclor. Atenția față de antichitatea clasică este și ea un element semnificativ în acest sens și ar merita o investigație mai amplă. Pe de altă parte, din punct de vedere teoretico-metodologic, așa cum a remarcat deja Perpessicius (1957: 368), titlul cărții lui Șăineanu reflectă o perspectivă de cercetare adoptată deja de Hasdeu, care presupunea într-o primă etapă analiza fenomenelor folclorice într-un context național și apoi examinarea contrastivă cu fenomene similare înregistrate în alte spații și epoci.¹⁴

¹¹ Șăineanu, *Istoria Filologiei Române*, 282, cit. în Bîrlea (1978: VIII, n. 19).

¹² Amintim că Dimitrie Sturdza și Iacob Negruzzi, odată ce autorul a fost dezvăluit, au cerut anularea votului, opunându-se acordării premiului unui evreu.

¹³ Este de remarcat, printre altele, recenzia lui Gaston Paris apărută în revista *Romania* în 1895, fapt care, dincolo de recunoașterea valorii lucrării, atestă un dialog strâns între marele filolog francez și Șăineanu, care îi fusese deja student la Paris. Pentru alte recenzii sau opinii, a se vedea Bîrlea (1978: IX, nota 25).

¹⁴ «Am urmat principiul rațional, care a fost la noi pus în aplicatiune de d-l Hasdeu, cu privire la studiul fenomenelor folclorice. Ele trebuie cercetate în primul rînd pe terenul original și național, unde au dobândit acea formă particulară, ce le deosebește de fenomene analoge la alte popoare, învecinate sau îndepartate, înrudite sau străine. Urmărirea fenomenului în periferia etnică cea mai apropiată constituie al doilea moment al investigațiunii. Și numai când aceste mijloace sunt insuficiente, se recurge treptat la manifestațiuni paralele în timp și în spațiu» (Șăineanu 1978: 6).

În acord cu aceste premise, bibliografia românească parcursă de Șăineanu are un caracter exhaustiv, cuprinzând aproape toate basmele publicate până în 1894 în volum și în periodice. Sunt incluse de asemenea poveștile aromâne, maghiare, săsești, țigănești. Pe lângă Ispirescu (1882), cele mai remarcabile dintre culegerile citate sunt, în ordinea publicării, cele ale fraților Schott (1845), I. C. Fundescu (1875), I. Sbierea (1886),¹⁵ I. Pop-Reteganul (1888), N. D. Popescu (1892), D. Stăncescu (1892) etc. Menționăm faptul că Șăineanu nu a cules folclor în propriu, neavând preocupări propriu-zis etnografice. Lucrarea sa aparține în întregime filologiei textuale, fără să atingă dimensiunea oralității.

Bibliografia referitoare la basmele străine nu este mai puțin bogată: extraordinarele abilități lingvistice ale lui Șăineanu, germanist și specialist în limbile balcanice, care cunoștea nu doar limbile romanice, ci și rusa, i-au permis accesul la un repertoriu excepțional de vast și reprezentativ pentru patrimoniul folcloric adunat până atunci.¹⁶

După ampla secțiune introductivă, care se oprește asupra unor aspecte teoretice precum universalitatea basmului sau importanța sa antropologică și etnologică, urmează corpul principal al lucrării, care oferă o imagine de ansamblu asupra întregului patrimoniu al basmului românesc, ordonat după criterii tipologice și însoțit de un bogat comentariu în care sunt făcute comparații cu variantele străine paralele. Lucrarea se încheie cu un remarcabil index folcloric ce permite consultarea patrimoniului de povești prin cuvinte cheie.

Opțiunea de a prezenta repertoriul folcloric internațional printr-un sistem bazat pe sinteze a fost o alegere inedită și revoluționară, constituind un caz unic în domeniul folcloristicii. De asemenea, *Indicele folcloric* a fost deja semnalat în literatura de specialitate ca fiind elementul cel mai inovator. În paragrafele următoare vor fi examinate aceste aspecte și motivațiile lor, cu referire la practica rescrierii.

4. Texte și sinteze. Sistemul de rezumate ca formă de rescriere în *Basmele Române*

Faptul că, în *Basmele Române*, variantele basmelor apar sub formă de rezumat constituie o singularitate. Această opțiune nu a fost urmată de clasificările ulterioare, încadrabile în metoda istorico-geografică a școlii nordice (Thompson 1946: 413-427), al cărei prototip este *Verzeichnis der Märchentypen* al lui Antti Aarne, publicat în 1910, ce se prezintă sub forma unor index-uri bibliografice.

¹⁵ Primele basme scrise în limba română sunt cele publicate de Nicolae Filimon și Petre Ispirescu în ziarul *Țăranul român* în 1862, dar prima culegere tipărită a fost cea a lui I. C. Fundescu (1867), deoarece basmele populare românești culese de Sbierea în 1855-1856, refuzate de editor, nu au putut fi publicate decât treizeci de ani mai târziu, în 1886 (Gicu 2019: 180-181).

¹⁶ A se vedea Șăineanu 1978: *Prefață* (7-8) și *Bibliografie a literaturii comparative* (623-624).

Ca formă de rescriere, rezumatul implică inevitabil pierderea unor elemente din textele-sursă ale povestirilor, cum ar fi stilul, registrul, formulele de deschidere și încheiere ale basmelor și alte detalii potențial utile și interesante. Cu toate acestea, reprezintă un compromis mai favorabil în comparație cu indexurile doar bibliografice, deoarece permite rafinarea materialelor de cercetare încă de la început, oferind o imagine de ansamblu a domeniului fără să oblige la consultarea colecțiilor originale. Acest avantaj este deosebit de relevant având în vedere că folcloriștii lucrează adesea cu documente rare, inedite sau care apar în publicații cu o distribuție locală și un tiraj limitat, rar reeditate. Chiar dacă, mai ales datorită internetului, accesul la documente se face incomparabil mai ușor decât în secolul XIX-lea, dificultățile de consultare a materialului rămân, și aceasta este una dintre principalele limite ale indexurilor bibliografice: oricât de precise ar fi, dacă se referă la publicații care, din diferite motive, nu pot fi consultate, utilitatea lor practică este redusă. Sistemul de rescriere sub formă de rezumat ales de Șăineanu, în schimb, sporește autonomia textului: rezumatele au făcut, astfel, accesibile texte inedite sau greu de găsit, iar în unele cazuri au păstrat chiar și mărturii unice ale unor texte care au fost pierdute sau reeditate abia multe decenii mai târziu. (Bîrlea 1978: X; Gicu 2019: 185).

Un alt aspect care trebuie considerat în ceea ce privește rezumatul ca formă de rescriere este cel al traducerii. Textele sursă ale lui Șăineanu cuprind o mare varietate de limbi, dar ele sunt condensate și făcute accesibile în limba română. Această situație se înregistrează nu numai în cazul bibliografiei internaționale, ci și al celei românești, parțial disponibilă numai în limba germană. De altfel, precum în Grecia, Albania și în alte părți ale Europei, și în România primii culegători de basme au fost germani: prima colecție de basme românești se datorează fraților Arthur și Albert Schott, care în 1845 au publicat la Stuttgart *Walachische Märchen*.¹⁷ Exemplul lor a fost urmat în scurt timp de F. Obert (1856) și apoi de J. Haltrich (1885), menționați de Șăineanu.¹⁸ În acest sens, faptul că textele-sursă din *Basmele Române* erau în mai multe limbi, iar rezumatul și prezentarea acestora în limba română, poate confirma că «nu există texte pur monolingve»: într-adevăr, lucrarea s-ar preta să fie considerată dintr-o perspectivă multilingvă (Dembeck 2018).

În ceea ce privește celelalte aspecte structurale și stilistice, având în vedere că fidelitatea față de surse nu a fost niciodată contestată, se poate observa că amploarea sintezelor,

¹⁷ Prima culegere de basme românești, scrisă în limba germană, a fost tradusă integral în limba română pentru prima dată în anul 2003, în ediția Arthur și Albert Schott, *Basme Valahe*, Polirom, Iași, 2003.

¹⁸ Contribuția cercetătorilor de limbă germană la culegerea folclorului și basmelor românești, deși inițial nu a avut parte de o primire entuziastă din partea elitei culturale din țară (Gicu 2019: 177), a fost cu siguranță foarte relevantă și ar merita studiată.

proporțională cu fiecare variantă, este în general mai redusă în cazul basmelor străine, rezumate într-un mod mai concis și fiind precizate doar elementele care diferă de cele deja menționate.¹⁹

O ultimă precizare la nivel terminologic. Datorită caracteristicii de a prezenta poveștile sub formă de rezumat, Bîrlea a preferat să definească *Basmele Române* nu ca pe un «corpus folcloric», după formularea autorului, ci ca pe o «tipologie bibliografică» în mare parte unică în felul ei. După cum afirmă în *Prefața*,

Lazăr Șăineanu nu dă variantele *in extenso*, așa cum figurează în colecții, ci doar rezumatul lor, redactat în așa fel încât să cuprindă toate incidentele narațiunii. De aceea, *Basmele Române* nu e “un adevărat *corpus* al literaturii orale române,” cum le numește Șăineanu în prefață, întrucât un *corpus* folcloric cuprinde toate tipurile cu variantele lor redactate în întregime (sau numai cu variantele reprezentative și cu o bibliografie comentatoare a celorlalte aparținând tipului sau subtipului), ci o *tipologie bibliografică*. Era întâia lucrare în domeniul poveștilor care însuma repertoriul național cunoscut (și accesibil) într-o formă condensată, cu tipurile și variantele lor orânduite într-un sistem care să facă vizibilă înlanțuirea tematică a acestora. (Bîrlea 1978: XI)

Ținând cont de faptul că variantele nu sunt prezentate integral, ci în formă «condensată», se poate afirma că *Basmele Române* este de fapt o rescriere globală a repertoriului de basme populare românești și internaționale, în care tehnica rezumatului joacă un rol determinant.

5. Sistemul de clasificare și conceptul de «tip»

Critica de specialitate consideră sistemul de clasificare din *Basmele Române* depășit din perspectiva evoluției disciplinei (Bîrlea 1978: XVIII). În acest sens, principalul model al lui Șăineanu a fost colecția de basme grecești și albaneze a lui Hahn (Hahn 1864).²⁰ Trecând peste multe detalii, se poate remarca aspectul său cel mai caracteristic, acela de a clasifica basmele în funcție de 38 de tipuri, în germană «Formeln», a căror nomenclatură a fost în mare parte modelată în jurul unor figuri ale mitologiei clasice, precum Amor și Psyche, Dafne, Iason, Tezeu, Andromeda, Danae, Phryxos etc., sau reluând titlurile unor basme bine cunoscute ale lui Perrault sau ale fraților Grimm. Probabil că ideea de a grupa basmele sub figuri

¹⁹ «Acele rezumate conservă cu scrupolozitate trăsurile mitice (adesea textual reproduse), dar lasă la o parte repetițiunile și formulele consacrate. Reproducerea a fost omisă când varianta respectivă nu conținea nici un element nou. Acesta s-a întâmplat în așa fel foarte rar și mai totdeauna se indică în text micile deosebiri» (Șăineanu 1978: 7).

²⁰ Thompson (1946: 414), necunoscând, probabil, lucrarea lui Șăineanu, scrie: «As a result of these difficulties Hahn's system was never used.»

reprezentative, preluate din miturile clasice, se datorează tocmai teoriei fraților Grimm potrivit căreia basmul era un vestigiu al mitologiilor antice: prin urmare, raportarea la miturile clasice utilizată de Hahn pentru zona greacă și albaneză a fost considerată o alegere logică, utilă și pentru a facilita comparația dintre aceste basme și cele germane. Șăineanu păstrează modelul propus de Hahn, incrementând numărul de tipuri până la 48 și adăugând alte ierarhizări. Acest tip de clasificare, după Hahn și Șăineanu, nu a mai avut continuatori. Bîrlea a sesizat, pe bună dreptate, că aspectul cel mai problematic ține de conceptualizarea noțiunii de «tip» (Bîrlea 1978: XVIII): termenul este folosit în folcloristică pentru a se referi la narațiunile tradiționale care au o existență independentă (Thompson 1946: 415). În prezent, totuși, se consideră că numărul tipurilor folclorice este de ordinul miilor, după cum rezultă din indexurile bibliografice actuale. Încercarea lui Șăineanu de a reduce multiplicitatea basmelor la un număr mai mic de «idei fundamentale» (Șăineanu 1978: 161) nu era greșită în sine, doar că, în realitate, numărul tipurilor este mult mai mare, categoriile sale nemaifiind operative.

Deși depășit, sistemul de clasificare adoptat de Șăineanu nu diminuează totuși valoarea documentelor sintetizate și nici soliditatea vastei baze bibliografice a studiului.

6. *Indicele folcloric și conceptul de «motiv». O altă formă de rescriere?*

Cealaltă idee pe care Șăineanu a reținut-o de la Hahn, în afară de cea a catalogului tipologic, a fost cea de «Indice folcloric», nu foarte diferită de un index analitic actual. Chiar înainte de *Basmele Române*, în domeniul francofoniei, Petitot (1886), Luzel (1887) și Sébillot (1882), urmând exemplul lui Hahn, își dotaseră deja colecțiile de basme cu indexuri similare. Cu toate acestea, indexul lui Șăineanu se deosebește de cel al predecesorilor săi atât cantitativ, cu ale sale 100 de pagini pe două coloane (față de cele 18 ale lui Hahn), cât și calitativ, conținând un repertoriu vast de basme și mituri clasice internaționale. Datorită caracterului comparativ al lucrării, intrările din *Indicele* lui Șăineanu au constituit un prim instrument eficace de cercetare în cadrul considerabilului repertoriu folcloric internațional pe care îl condensează. Autorul îl prezintă astfel:

Ne permitem a atrage atențiunea specialiștilor asupra acestui *Indice* unic în domeniul folclorului, care îmbrățișînd antichitatea, orientul și occidentul Europei, prezintă oarecum *in nuce* manifestațiunile variate ale imaginațiunei populare în conturile sale generale. În special cît privește mitologia dacoromână, *Indicele* nostru formează un adevărat repertoriu de materiale folclorice. El oferă totdeauna ocaziunea de a constata întru cît poezia artistică, antică sau modernă, a elaborat asemenea materiale. (Șăineanu 1978: 7)

Ideea de a identifica și apoi de a cataloga elementele remarcabile capabile să persiste în tradiție anticipează în mare măsură noțiunea de «motiv». Acest concept, teoretizat mai târziu de școala folclorică finlandezo-americană ca «the smallest element in a tale having a power to persist in tradition» (Thompson 1946: 415), este probabil instrumentul cel mai eficient și productiv pentru a analiza repertoriul internațional de basme. Cea mai amplă catalogare bazată pe motive este oferită de monumentalul *Motif-Index* al lui Stith Thompson, în șase volume, publicat peste treizeci de ani după volumul lui Șăineanu (1932-1936 prima ediție, 1955-1958 a doua), care cuprinde elementele narrative din basme, balade, mituri, fabule, romane medievale, *exempla*, snoave și legende locale.

Pentru alcătuirea index-ului său folcloric internațional, Șăineanu a pornit, după cum am văzut, de la modele deja existente, în care a introdus inovații extrem de originale. Probabil, pentru conceperea index-ului a jucat un rol foarte important și sinergia dintre cercetarea folclorică și cea lexicografică.

Citatul din folcloristul francez H. Gaidoz (1842-1932), care deschide *Indicele* lui Șăineanu subliniază chiar afinitățile dintre indexurile folclorice și dicționarele:

Le jour où un érudit courageux entreprendra un index des contes (comprenant à la fois les types, les incidents, les traits), l'étude des contes fera de rapides progrès. Nous tous qui étudions les contes sommes encore dans la situation de ceux qui étudient les textes d'une langue archaïque et ne peuvent chercher les mots que dans leur mémoire ou dans quelques notes personnelles. Un dictionnaire de ce genre serait d'autant plus utile que l'unité d'où il faut partir n'est pas d'ordinaire le conte, mais l'incident ou le trait. Les contes ne sont, pour la plupart, que la juxtaposition et la composition de plusieurs de ces éléments. Ce dictionnaire ne serait pas moins utile pour l'histoire littéraire que pour l'histoire des contes [...]. Même incomplet, un dictionnaire de ce genre rendrait de grands services. (Gaidoz in *Méhusine* din 1887: 294 = cit. în Șăineanu 1978: 659)

Neexistând încă o noțiune clară de motiv (și nici un index internațional al motivelor), se poate presupune că Gaidoz a considerat dicționarul ca fiind un exemplu clar de catalogare a elementelor narrative stabile și recurente. Având în vedere această strânsă asemănare, nu putem să nu ne gândim la opera lexicografică a lui Șăineanu, care, așa cum am menționat anterior, citea basmele notându-și cuvintele pentru a le introduce în dicționarul limbii române la care lucra. Se poate presupune că, în elaborarea *Basmelor Române*, autorul a notat, cu o metodă

similară, personajele, obiectele și situațiile recurente în basmele din diferitele zone luate în considerare, iar apoi le-a aranjat într-un index care are, de fapt, unele caracteristici de dicționar «multilingv».

Se poate observa că etapele de elaborare textuală la care sunt supuse textele folclorice, de la alcătuirea rezumatelor la identificarea cuvintelor-cheie cele mai reprezentative, fac parte din același proces de abstractizare, menit să facă macrotextul folcloric utilizabil și studiabil în ansamblul său.

7. Receptarea

După cum a observat Bîrlea, *Basmele române* își păstrează actualitatea, fiind o lucrare întocmită pe o bază bibliografică amplă și solidă, cu o abordare științifică care nu este viciată de poziții teoretice prea invazive sau dogmatice (Bîrlea 1978: XIV). Deși cunoaște teoriile predominante la sfârșitul secolului XIX despre originea basmelor, cum ar fi cele mitologice, indianiste, antropologice sau teoria «onirică» a lui Hasdeu, Șăineanu nu aderă unilateral la niciuna dintre ele, considerând că datoria cercetătorului de folclor comparat este aceea de a pune în evidență variantele și raporturile lor reciproce, fără a avansa deducții subiective. Șăineanu aderă la un pozitivism solid, interesat mai degrabă de clasificarea datelor decât de explicarea lor. Acest mod de abordare a materialului a păstrat integritatea documentară a surselor.

Considerând perspectiva modernă și internațională a lucrării lui Șăineanu, capacitatea de a anticipa, cel puțin parțial, concepte precum cele de «tip» și «motiv», destinate să aibă mare succes în studiile de folclor, pare paradoxal că *Basmele Române* a rămas o lucrare marginală și că marile index-uri internaționale ale școlii finlandezo-americane nu au luat-o în considerare. Nu este vorba doar de primul catalog al lui Aarne din 1910, care se limita la colecțiile finlandeze, daneze și la cele ale fraților Grimm, ci și de reeditarea lui Thompson din 1928, care a neglijat zona românească și a omis să exploateze opera lui Șăineanu în principal din cauza necunoașterii limbii române. În acest sens, Caracostea comentează pe un ton polemic că «primul indice de acest fel în studiile de folclor universal este datorat lui Lazăr Șăineanu, care, cu toate scăderile inerente vremii, marchează astfel și pe această cale un loc în dezvoltarea studiilor de folclor» (Caracostea-Bîrlea 1971: 3), și adaugă, «numai faptul că a fost redactat într-o limbă cu circulație limitată nu i-a asigurat locul meritat în studiile de folclor de pretutindeni» (Caracostea-Bîrlea 1971: 43).

Este incontestabil că răspândirea operei lui Șăineanu a fost penalizată de slaba circulație internațională a limbii române. Șăineanu însuși, în perioada delicată de reorientare culturală

A RESCRIE FOLCLORUL...

care a urmat expatrierii sale la Paris, și-a dat seama că comunitatea științifică internațională îi ignora lucrările în limba română și, în 1901-1902, și-a propus realizarea unei ediții franceze a *Basmelor Române*, sperând să se facă cunoscut prin această lucrare. Proiectul, documentat de corespondența autorului cu fratele său (Săinean 1936: 11-16, *passim*), nu a fost dus la capăt. Nu vom ști deci niciodată ce impact ar fi putut avea opera în plan internațional. În schimb, expresiile folosite de Șăineanu («adaptation»; «refonte»; «élaboration»; «travail presque nouveau» etc.) ne sugerează că nu era vorba de o simplă traducere, ci de o adevărată rescriere. Efortul depus în acest proiect infirmă ideea susținută de Perpessicius (1957: 385) și Bîrlea (1974: 323) potrivit căreia Șăineanu, după expatrierea la Paris, ar fi renunțat brusc la studiile de folclor. Schimbarea trebuie să fi fost graduală, cu multe elemente de continuitate între faza românească și cea franceză.

Pe lângă factorul lingvistic, au existat însă și alte motive care au dus la căderea operei lui Șăineanu într-un con de umbră. Cu siguranță, în contextul cultural european al secolului XX, folclorul a pierdut mult din prestigiul de care se bucurase în secolul anterior. În plus, din punctul de vedere al disciplinei în sine, sistemul de clasificare al lui Aarne și Thompson a demonstrat inadecvarea criteriilor adoptate anterior. De altfel, în 1928 apare prima lucrare care aplică aceste criterii de clasificare folclorului românesc, și anume catalogul tipologic al lui Schullerus, publicat în limba germană. Catalogul lui Schullerus a actualizat de fapt lucrarea lui Șăineanu, înlocuind-o ca referință pentru repertoriul basmelor tradiționale românești.

După Schullerus, nu au mai existat încercări de cartografiere sistematică a repertoriului basmelor românești, în ciuda faptului că acesta reprezintă unul dintre cele mai bogate, arhaice și vitale repertorii folclorice din Europa. Un patrimoniu extrem de bogat se află în arhivele institutelor de folclor și continuă să fie publicat treptat. Chiar și cel mai actual index internațional al tipurilor de basm, Uther 2004, pentru basmul românesc trimite înca la catalogul lui Schullerus, și la bogata *Antologie de Proză Populară Epică* a lui Bîrlea (1966). Prin urmare, lipsește un index tipologic și motivic al basmelor românești adus la zi, așa cum există deja pentru alte genuri orale tradiționale (colindele și baladele). Opera lui Șăineanu constituie, deci, până la ora actuală, singura tentativă integrală de sinteză a extraordinarului patrimoniu al basmului românesc tradițional.

Bibliografie

Bîrlea 1966: Bîrlea, O. *Antologie de Proză Populară Epică*. București: Editură pentru Literatură, 1966.

- Bîrlea 1974*: Bîrlea, O. Istoria folcloristicii românești. București: Editură enciclopedică română, 1974.
- Bîrlea 1978*: Bîrlea, O. «Prefața». – In: Șăineanu, L. Basmele Române. București: Editura Minerva, 1978, V-XXVII.
- Bogdan 2002*: Bogdan, H. Storia dei paesi dell'Est. Torino: Società Editrice Internazionale, 2002 (ed. or., Histoire des pays de l'Est. Paris: Perrin, 1991).
- Bulei 1999*: Bulei, I. Breve storia dei Romeni. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 1999 (ed. or. Scurtă istorie a românilor. București, Editura Meronia, 1999).
- Caracostea, Bîrlea 1971*: Caracostea, D. și Bîrlea, O., Problemele tipologiei folclorice. București: Minerva, 1971.
- Culicov 2016*: Culicov, N. „Dicționarul universal al limbii române” de la Lazăr Șăineanu la 120 de ani de la prima ediție. – Colloquia Bibliothecariorum „Faina Tlehuci”, 4/2016, 20-23.
- Dembeck 2018*: Dembeck, T. Multilingual Philology and Monolingual *Faust*: Theoretical Perspectives and a Reading of Goethe's Drama. – German Studies Review, 41(3)/2018, 567-588.
- Drăgoi 2007*: Drăgoi, G. Lazăr Șăineanu. – In: Dicționarul general al literaturii române. București, Editură Univers Enciclopedic, 2007.
- Gicu 2019*: Gicu, D. The Role of Fairy Tales in the Formation of Romanian National Literature. – In: The Fairy-Tale Vanguard: Literary Self-consciousness in a Marvelous Genre. S. Praet, A. Kérechy (éds). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019.
- Hahn 1864*: Hahn, J. G. Griechische und albanesische Marchen. 2 voll. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1864.
- Herșcovici 2018*: Herșcovici, L. Z. The Maskilim of Romania and The Question of Identity: The Romanian Israelites. – Analele Universității din București, Seria Științe Politice, 1/2018, 5-26.
- Jacquets 1972*: Jacquets, C. Joyce et Rabelais: aspects de la création verbale dans Finnegan's Wake. Paris: Didier, 1972.
- Nastasă 2011*: Nastasă, L. Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, 2011.
- Niculescu 2007*: Niculescu, A. L'altra latinità. Verona: Fiorini, 2007.
- Pașcalău 2019*: Pașcalău, M. Moses Gaster și Lazăr Șăineanu: Problema dublei identități. – Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria științe filologice, 57/2019, 19-29.
- Perpessicius 1957*: Perpessicius. Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948-1956). Vol. IV. București: Editură de Stat pentru literatură și artă, 1957.
- Sainéan 1936*: Sainéan, C. Lettres de L. Sainéan le grand philologue (1859-1934) publiées, préfacées et annotées par son frère Constantin, Bucarest: Tirajul, 1936.
- Sainéan 1901*: Sainéan, L. Une carrière philologique en Roumanie (1885-1900). I. Les péripéties d'une naturalisation. Mémoire auto-biographique par Lazare Sainéan. Bucarest/Paris: Émile Stork/Larousse, 1901.

A RESCRIE FOLCLORUL...

- Sainéan 1930*: Sainéan, L. Histoire de mes ouvrages. Fragment de biographie intellectuelle (1901-1930). Paris: Broccard, 1930.
- Schott 2003*: Schott, A. and A. Basme Valahe. Iași: Polirom, 2003 (ed. or. Walachische Maehrchen, Stuttgart und Tubingen: J.G. Cotta'scher Verlag, 1845).
- Schullerus 1928*: Schullerus, A. Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten, nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes zusammengestellt. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia (FFC 78-80), 1928.
- Slote 2004*: Slote, S. Après mot, le déluge 1: Critical Response to Joyce in France. – In: The Reception of James Joyce in Europe. G. Lernout, W. Van Mierlo (éds). London: Continuum International Publishing Group, 2004, 375-376.
- Stanciu 2005*: Stanciu, M. The End 19th Century Cultural Elite and the Origins of Romanian Anti-Semitism (two classical authors of Romanian literature: Bogdan Petriceicu Hasdeu and Vasile Alecsandri). – Studia Hebraica, 5/2005, 69-76.
- Șăineanu 1935*: Șăineanu, C. Lazăr Șăineanu (1859-1934), București: Editura Cultura Poporului, 1935.
- Șăineanu 1946*: Șăineanu, C. Lazare Sainéan, le grand philologue (1859-1934): sa vie et son œuvre, Craiova/Bucarest: Scrisul Românesc, 1946.
- Șăineanu 1978*: Șăineanu, L. Basmele române. București: Editura Minerva, 1978 (ed. or. 1895).
- Șăineanu 2003*: Șăineanu, L. Studii Folclorice. București: Academia Română, 2003 (ed. or., 1896).
- Thompson 1946*: Thompson, S. The Folktale. New York: The Dryden Press, 1946.
- Thompson 1955-1958*: Thompson, S. Motif-index of folk-literature. 6 voll. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 1955-1958.
- Uther 2004*: Uther, H.-J. The types of international folktales. 3 voll. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.
- Voicu 2005*: Voicu, G. Aculturarea evreilor din spațiul românesc sau despre drama dublei identități culturale. – Studia Hebraica, 5/2005, 161-185.
- Voicu 2008*: Voicu, G. Radiografia unei expatrieri: cazul Lazăr Șăineanu. București: Ministerul Culturii și Cultelor, Caietele Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România “Elie Wiesel”, nr. 1, 2008.
- Vornea 1928*: Vornea, L. Lazăr Șăineanu, Schița biografică urmată de o biografie critică. București: Editura Adevărul, 1928.